

Inhoud

1. Inleiding	7
2. De massamens	15
2.1 de laatste mens	18
2.2 het massawezen	21
2.3 immoraliteit	23
2.4 van massa naar volk	29
3. Ideologisch populisme	37
3.1 Marx' massamens	39
3.2 nationaalsocialisme	52
4. Hedendaags populisme	69
4.1 het volk hervonden	71
4.2 ongelijkheid voor de wet	78
4.3 revolte zonder toekomst	87
4.4 volksvijanden	95
5. Waardendestructie	103
5.1 mondigheid	104
5.2 vrijheid	116
5.3 waarachtigheid	133
5.4 morele oprechtheid	149
6. Substantieverlies	175
6.1 de lege plaats	177
6.2 de leegte van de illusie	192
7. Waardennihilisme	210
8. Epiloog	233
Literatuur	241
Over de auteur	243

I. Inleiding

Dit boek gaat over het populisme. Het probeert door te dringen tot kernelementen van die beweging. Daarbij horen de gedrevenheid en ambities van de leiders en de goedgelovigheid en loyaliteit van de aanhang. De analyse concentreert zich op hedendaagse populistische bewegingen in het Westen, Rusland en inbegrepen. Het hoeft geen betoog dat het populisme een krachtige opmars beleeft. In enkele landen hebben populistische regeringsmacht veroverd, met als tot de verbeelding sprekend voorbeeld de Verenigde Staten van Amerika. Opmerkelijk is dat de macht steeds langs democratische weg is veroverd – wellicht beter: aangereikt. Voor wie wil leren hoe het populisme macht veroverd en waartoe dit leidt, bieden Rusland en Venezuela boeiend materiaal. Populistische bewegingen beweren de stem van het *volk* te laten horen, zij het dat die stem in de praktijk door de leider van de beweging wordt vertolkt. Het diffuse karakter van deze bewegingen maakt een beschrijving van de kern van het gedachtegoed niet eenvoudig. Dit geldt ook de verklaring van de aantrekkingskracht die het populisme uitoefent op grote delen van de bevolking. Het populisme blijkt op velen een *verleidelijke* kracht uit te oefenen. Vandaar de titel van dit boek: *de populistische verleiding*. Een beschrijving is ook lastig omdat de huidige bewegingen zich nauwelijks profileren met een uitgewerkte ideologie. Uiteraard bedienen populistische partijen zich van ideeën en ideologische fragmenten, maar in het algemeen blijven de gebruikte termen vaag en ontbreekt systematiek. Daar komt bij dat populistische partijen zich te buiten gaan aan cynische retoriek, sterk reactief van karakter. Ze zetten zich af tegen de gevestigde orde, beschuldigen onwelgevallige minderheden en verraderlijke elites en roepen iets af als een *revolte*. Maar waartoe deze revolte moet leiden blijft op voorhand vaag, onuitgewerkt.

De arena waarin dit alles zich afspeelt is de politiek. Het populisme *politiseert*. Ook daarin overheerst een reactieve houding. Waar men in positieve zin naartoe wil, blijft vaag, ongrijpbaar. In het algemeen ontbreekt het aan een doorzichtige partijorganisatie en valt er weinig te merken van strategisch ingestoken actieprogramma's. In dit licht is het niet vreemd dat populistische partijen nauwelijks kunnen aangeven wat ze voorhebben met de samenleving en haar staatkundige inrichting. Bij alle kritiek op de gevestigde orde, blijft het alternatief steken in fragmentarische bewoordingen. Het hoeft daarom niet te verbazen

dat dit nauwelijks anders wordt als populistische bewegingen een politieke machtsfactor worden. Vertegenwoordigers blijven chaotisch acteren, zelfs als ze regeringsmacht hebben veroverd. Dit was beslist anders toen de *eerste* populistische golf zich aandiende. Het gaat dan om bewegingen als het communisme, fascisme en nationaalsocialisme. Deze bewegingen waren in ideologisch opzicht degelijk gefundeerd. Er werd gewerkt met een helder geformuleerd ideeëngoed dat aangaf waar het met de maatschappelijke en staatkundige inrichting van de samenleving naar toe moest. Ze revolteerden dan ook niet, maar vielen de bestaande orde aan met *revolutionair* elan. In dit boek wordt om deze reden het oudere, ideologisch onderbouwde populisme onderscheiden van de in ideologische zin veel vagere hedendaagse bewegingen.

Populistische bewegingen beroepen zich op enigerlei wijze alle op kernbegrippen als volk, volkseenheid en volksidentiteit. Dit ongeacht de zeer uiteenlopende invulling daarvan. Het verzamelbegrip populisme is afgeleid van het Romeinse *populus*. Dit begrip verwijst naar een als homogeen te omschrijven samenlevingsentiteit, het *volk*. Dit begrip kan onderscheiden worden van het Griekse *demos*, een begrip dat veeleer verwijst naar bevolking, pluriform samengesteld, in vele opzichten dus heterogeen. Zowel het oude, ideologische populisme als de hedendaagse bewegingen idealiseren de eenheid en homogeniteit van wat ‘volk’ heet. Het begrip volk wordt gebruikt vanuit een *gelijkheidsbeginsel*. Het is van belang het begrip ‘volk’ als een beginsel op te vatten, als een normatief begrip. De samenleving wordt gezien vanuit het perspectief en ideaal van een homogene volksgemeenschap. Waar de actualiteit afwijkt, waar het beginsel dus in zekere zin geschonden wordt, komt een correctieve politiek in beeld. Hedendaagse populistten zijn er omfloerst of zelfs onomwonden op uit dit geschonden beginsel in waarde te herstellen, de samenleving daar dus op aan te passen. Dit komt dan neer op het hervinden, herstellen of zelfs heroveren van een – vermeend – verloren gegane volksgemeenschap met bijbehorende *identiteit*. Die identiteit dient te worden opgevat als een gelijkheid in karakteristieken van de volksgemeenschap en haar leden. Dit brengt het populisme als vanzelf in conflict met de grondslagen van de democratische rechtsstaat, met name een van zijn meest fundamentele rechtsbeginselen, dat van *gelijkheid* voor de wet. Het conflict tussen deze beide beginselen van gelijkheid krijgt in dit boek ruime aandacht.

Dit boek is geschreven in de periode dat Donald Trump in de Verenigde Staten de Republikeinse nominatie voor de presidentsverkiezingen veroverde,

de verkiezingsstrijd domineerde en inhoud ging geven aan het presidentschap. Het is een periode die stopt rond de dramatische gebeurtenissen in Charlottesville. Trump is populist bij uitstek; hij is als het ware de *ideaaltypische* figuur. Los van de persoon, zijn de omstandigheden waaronder hij kon opkomen symptomatisch voor het succes van populistten. Om te beginnen een opmerkelijk gevoel van ontevredenheid en onzekerheid onder de bevolking, dit in een tijd dat het economisch juist goed gaat en de werkeloosheid terugloopt. Uiteraard zijn er problemen, wellicht grote, maar zoiets is niet uniek. Er is echter een gestemdheid ontstaan, dat hiervoor een geheel stelsel met zijn vertegenwoordigers verantwoordelijk moet worden gehouden en problemen op een geheel andere wijze moeten worden opgelost. Een sfeer van cynisme dus. Hoe krachtig dit cynisme zich ook toespitst op het staatkundig stelsel en de politiek, het cynisch gestemde deel van de bevolking legt de oplossing van de problemen toch weer in handen van *politici* – zij het geheel andere. De wijze waarop Trump het presidentschap uitoefent verenigt alles in zich wat typerend is voor het nieuwe populisme. Het spektakel dat hij brengt mag verbijstering oproepen, het biedt ook dankbaar te gebruiken studiemateriaal. Om de kaders van dit boek in beeld te brengen, kan het Trump-verhaal worden gevolgd.

Het begint met de vraag hoe het mogelijk is dat hij, als betrekkelijke outsider, erin slaagt de nominatie voor de *Republikeinse* Partij te veroveren. Een van de verklaringen is dat deze partij zichzelf gedurende het presidentschap van Obama als degelijk gecoördineerde organisatie én als institutie heeft opgeblazen. Niet alleen is de partij verscheurd geraakt door interne twisten, ook zijn de partij en haar vertegenwoordigers in het congres ten prooi gevallen aan een alles overheersend doel: Obama dwarszitten. De partij is *reactief* geworden, een structuurloos soort tegenpartij. Vanuit zo'n zwart gat kan Trump boven komen drijven. De partijpolitieke context van zijn succes wordt helder getypeerd door Jeb Bush: dat partijen inhoudsloos zijn geworden, weinig meer dan een vehikel voor de ambities van hun leiders, meegaand in een politieke personality-show.

Deze typering beantwoordt in algemene zin aan de omstandigheden waarin het populisme gedijt: het verzwakken van de maatschappelijke en publieke instituties, het verlies aan kracht en gezag. Aan die verzwakking werken populistten graag mee, dit als kern van hun *revolte*. Hoe minder hindermacht tussen leider en volk, hoe beter. Vandaar de ondersteuning van Trump uit kringen van Breitbart en Alt Right. De minachting voor de instituties blijkt

onmiddellijk bij het optreden van Trump als president. Zoals in een welhaast obsessieve onwil om samen te werken met het congres en met belangenorganisaties. Trump dicteert, het liefst via tweets en bij decreet, dus om regering en congres heen in een directe relatie tot het volk.

Dit heeft alles te maken met de kern van het ideeëngoed waarmee het populisme zich profileert: de wederzijdse *identificatie* van leider en volk en de alleen-vertegenwoordiging van het volk door de leider. Dit sentiment leidt er overigens wel toe dat populistische leiders over een buitengewoon *loyale* aanhang beschikken, veelal gepassioneerd – vergelijk de positie van Poetin in Rusland en eertijds Chávez in Venezuela. Van dit kernaspect van het populisme poogt voorliggend boek een analyse te geven. Dit geldt ook de vereenzelving van het deel van de bevolking dat zich ‘volk’ waant met iets als een eigen identiteit, een nostalgisch sentiment dat zijn uitdrukking vindt in de *natie* en het bijbehorend verlangen naar nationale identiteit en soevereiniteit. Hierop sluit een van de spraakmakende leuzen van Trump aan: ‘make America great again’. Maak Amerika opnieuw tot wat het was, een grootse natie. De nostalgie die hierin haar uitdrukking vindt zet aan tot politisering en activisme. Daarvan is ‘Charlottesville’ een explosief voorbeeld. De reacties van Trump op de gebeurtenissen daar maken duidelijk hoezeer hij en zijn aanhang zwelgen in natie-nostalgie, maar ook hoe dicht zij een extreem activistische vertaling daarvan zijn genaderd. Wat Trump in zijn tweets praktiseert, vertaalt zijn radicale aanhang in gepolitiseerde actie, in de sociale media en op straat. De vraag is slechts wanneer en hoe beide bijeenkomen. De vraag dus of de verbale revolutie overgaat in een politieke. Maar wat was er eigenlijk groots aan Amerika? Waarnaar verlangen populistten terug, *wat* is er verloren gegaan?

In dit boek wordt een poging ondernomen deze reactieve, in zekere zin ook reactionaire houding van het populisme te verklaren, dit met behulp van elementen uit het denken van Nietzsche, Ortega y Gasset en Claude Lefort. Kern is het onvermogen dat populistten demonstrenen mee te gaan in de moderne, open samenleving, een die zich heeft losgemaakt van de premoderne orde. Hier brengt het populisme overigens wel een probleem aan het licht, voor velen een *noodsituatie*, iets waarop een antwoord moet komen – en dit temeer omdat het populisme zelf niet tot een antwoord in staat is.

Het verheerlijken van natie en volksidentiteit maakt duidelijk waarom populistten zich zo hardnekkig verzetten tegen supranationale verbanden en internationale verdragen. Dit verklaart ook de behoefte de eigen nationale grenzen zo hecht mogelijk af te sluiten. De herhaalde oproep van Wilders de

ationale grenzen hermetisch te dichten om zo de vele bedreigingen van buiten het hoofd te bieden, bereikt bij Trump een overtreffende trap. Niet zomaar houdt hij obsessief vast aan de verkiezingsbelofte een ‘great wall’ op te trekken tussen de Verenigde Staten en Mexico. De natie moet zich afgrenzen van een in beginsel vijandige buitenwereld.

Obsessief *nationalisme* brengt de genoemde volksidentiteit weer in beeld. In de ondertitel van dit boek wordt gesproken van een *identiteitsillusie*. Het populisme strooit in zijn gepolitiseerde stellingnames met beloftes, ficties en illusies. Dit geldt ook de idee van nationale identiteit of volksidentiteit. Daartoe refereert het aan vermeend specifieke kenmerken van de authentieke samenleving, liefst unieke karakteristieken. In extreme gevallen kan het ook om etniciteit of ras gaan. Elke *positieve* invulling van iets als identiteit leidt echter tot oubolligheden, ondersteund door het vergaand verdraaien van feiten. Hier zou nog met ironie op kunnen worden gereageerd, ware het niet dat de identiteitsillusie ook een *negatieve* implicatie heeft. Identiteit leidt in de praktijk namelijk tot het accentueren van afwijkend, kwalijk, dan wel gevaarlijk geachte eigenaardigheden en kenmerken van anderen: vreemden en minderheden. Wie het precies betreft en waaruit het afwijkende bestaat, is een zaak van willekeur. Dit rechtvaardigt vervolgens echter wel intolerantie, uitsluiting of – zoals door Trump beloofd met Mexicaanse illegalen – deportatie. Hier komt de *keerzijde* van de volkse identiteitsidee naar buiten. De escalatie hiervan demonstreert extreem rechts in Charlottesville, zo ook het feit dat Trump hiervan geen afstand wil nemen. Hij is hierin overigens niet uniek, integendeel.

De gevaarlijke keerzijde van de identiteitsillusie domineert vrijwel alle populistische bewegingen. Deze houding heeft een tragische geschiedenis en daaraan geeft dit boek uitgebreid aandacht. Onwelgevallige groeperingen of maatschappelijke geledingen werden ooit categorisch veroordeeld als ‘vijanden van het volk’. De populistische revolte laat zien dat dit oordeel ook thans weer met de benodigde willekeur wordt uitgesproken: elites, rechters, media, islamieten, joden, homoseksuelen, transgenders. Daarmee wordt afstand genomen van het harde feit dat een samenleving pluriform is opgebouwd en eigenlijk een grote verzameling *minderheden* is. De democratische rechtsstaat beschermt deze pluriformiteit en geeft haar ruimte in vertegenwoordigingen en procedures.

Met behulp van politiek-filosofische analyses van Claude Lefort wordt in dit boek een poging ondernomen het gevoelsleven achter deze identiteitsillusie te verklaren. Dat dit duidelijk maakt hoe gevaarlijk en ook vergeefs de

populistische reactie is, neemt niet weg dat hier een probleem aan het licht komt dat aandacht verdient.

Het is onduidelijk waar de agressieve houding van Trump eindigt, maar voorbeelden als Rusland, Venezuela en Polen stemmen niet gerust. Populisme is niet alleen een revolte tegen de rechtsstaat, maar ook tegen de representatieve democratie. Het ideologisch populisme was revolutionair in zijn ideologie en praktijk. In het licht van de radicalisering van het populisme onder Trump dringt zich de vraag op, of het huidig populisme ook van een revolterende beweging door zou kunnen groeien naar een *revolutionaire*. Het doet er dan minder toe dat populistten, zoals Wilders, zelf tot zo'n revolutie oproepen. De eigenlijke vraag is, of zo'n radicalisering zich ook sluipenderwijs kan voltrekken, met dus een escalatie uit eigen dynamiek. De ontwikkelingen die hebben plaatsgehad in Rusland onder Poetin en in Venezuela onder Maduro wijzen op zo'n sluipende escalatie. Wilders' diskwalificatie van de Tweede Kamer als 'nep-parlement' en van rechters als 'nep-rechters' geniet intussen al een escalerende navolging door Trump. Zijn herhaald harde oordelen over het congres, vanwege het vasthouden aan eigen – voor Trump hinderlijke – verantwoordelijkheden, zegt al het nodige. Een recente actie geeft echter meer reden voor verontrusting. Het betreft de *gratieverlening* aan een sheriff, een wetshandhaver dus die in de aanpak van illegale immigranten wettelijke kaders negeerde en daarvoor door een rechter was veroordeeld. Trumps gratieverlening is mogelijk niet alleen een demonstratie van eigenzinnigheid, maar ook een provocatie: dat de president en hem welgevallige wetshandhavers zich een positie *boven* de wet veroorloven. Zegt dit iets over een dreiging die het populistisch leiderschap met zich meebrengt? Wijst dit op een typisch populistisch leidersbeginsel: dat van een leider die verheven is boven de wet, de uitvoering en de wetshandhaving? Getuigt dit leidersbeginsel inherent van de aanval op de *trias politica* als rechtsstatelijk beginsel? En is het slechts wachten op de geradicaliseerde politieke praktijk? Ontwikkelingen in Rusland en Venezuela wijzen hier al evenzeer op als recente in Polen. Dit vraagstuk krijgt in dit boek ruime aandacht.

De bijzondere positie van de leider brengt nog een eigenaardigheid van het populisme in beeld, zij het moeilijker grijpbaar. Dit betreft de grote behoefte van populistische leiders zichzelf als persoon te profileren. Het gaat om het *narcistisch* karakter van vele van de leiders. Net als Poetin is Trump een uitgesproken narcist. Iemand die het eigen ideaalbeeld niet alleen zelf in de spiegel

wil zien, maar die dit beeld ook het volk voorhoudt en bevestiging daarvan vraagt. Vandaar de uitgesproken behoefte aan een loyale achterban. En dan het wonderlijke: de achterban toont deze loyaliteit en bevestigt de narcist in zijn beeld. Wat betekent dit voor het perspectief dat Trump de Verenigde Staten biedt? Moet dit land zijns-gelijk worden? Zodat het volk niet alleen zijn leider *toejuicht* en hem in diens eigenwaarde bevestigt, maar zich tegelijkertijd ook aan de leider en zijn ideaalbeeld *aanpast*? Verklaart dit de bewondering die Trump en vele andere populistische leiders en volgelingen hebben voor Poetin en diens succes? Bij zo'n adaptieve eenwording past uiteraard geen brede institutionele laag tussen leider en bevolking. En evenmin elites die bij deze laag horen. Organiseren dergelijke leiders daarom zo graag een eigen *elite*, zij het nu in de vorm van een dienstbare hofhouding? Een implicatie van de populistische revolte tegen de instituties zal uitgebreid aandacht krijgen, dit met ondersteuning van Nietzsche en Ortega y Gasset: hoe minder instituties, hoe meer *massamens*. De gevolgen voor een groot deel van de aanhang van de populistische beweging zijn overigens wel dramatisch. Het wegvallen van de ondersteuning en bescherming die de instituties kwetsbare delen van de bevolking bieden, maakt hen nog kwetsbaarder. De identificatie met volk en natie die daarvoor in de plaats komt geeft kwetsbare lieden namelijk geen enkele bescherming.

Dan nog iets kenmerkends voor het hedendaags populisme. Populisten geven er blijk van ijverige adepten te zijn van het *postmodernisme*. Deze stroming relativeert de idee van waarheid; dit door waarheidsaanspraken te interpreteren als verhalen die rond een machtsaanspraak zijn geweven. Het is opvallend hoe luchtig, maar tegelijk ook hoe achterdochtig populisten omgaan met de kwestie van waarheid en leugen. Terwijl anderen doorlopend worden verdacht van leugenachtige verhalen, gaan ze zichzelf te buiten aan wervende fantasieën. In dit boek wordt dit toegespitst op de vraag of wellicht de algehele idee van *waarheid*, een zo juist mogelijke weergave van wat in feitelijke zin het geval is, er voor hen niet meer toe doet. Leidt dit ertoe dat ze zich onbekommerd, zelfs schaamteloos kunnen overgeven aan de leugen? Onbekommerd omdat het onderscheid van waarheid en leugen er niet meer toe doet? Het is van belang hierop dieper in te gaan omdat hier wellicht een fundamentele *waarde* in het geding is, een die vanuit de traditie gezien maatgevend was voor het christendom en de vroege verlichting. Bedoeld is de *waarachtigheid*, het willen en in laatste instantie ook kunnen onderscheiden tussen wat waar en wat onjuist is. Dit roept de vervolgvraag op of het populisme niet een

symptoom is van een breed om zich heen grijpende *waarden*crisis. En nu niet een waarin de bevolking met totalitair geweld wordt meegesleept, zoals bijvoorbeeld onder het communisme, maar een die van binnenuit werkt, alweer sluipenderwijs. Deze vraag krijgt in dit boek voluit aandacht. De behandeling hiervan brengt opvattingen van Nietzsche over het nihilisme in beeld. In zijn nagelaten fragmenten spreekt hij van de dreiging van het Europees nihilisme, door hem gezien als een crisis die onze fundamentele waarden treft. Geeft het populisme uitdrukking aan dit *waardennihilisme*? Draagt het eraan bij dat het 'Westen' in deze crisis wordt meegesleurd? Dwingt het populisme tot een herbezinning op de fundamentele waarden? Een herbezinning die de zin van deze waarden in beeld brengt. Maar ook een herbezinning die de vraag centraal stelt door wat voor fundament deze waarden gedragen moeten worden? Is het populisme wellicht een uitdaging en aansporing zo'n herbezinning aan te gaan? Mocht de democratische rechtsstaat een neerslag zijn van traditionele waarden, dan is zo'n herbezinning een urgentie. Daartoe nu een eerste aanzet van een analyse van het populisme.

2. De massamens

Het populisme verschijnt niet vanuit het niets. Een analyse van het populisme kan het dan ook niet stellen zonder een beschouwing van algemene ontwikkelingen die zich in de hedendaagse, moderne wereld voltrekken. Wat brengt die modernisering? De samenleving is emancipatoir geworden, er vindt een proces van individualisering plaats en samenlevingsverbanden passen zich daarop aan. De traditionele orde wordt lossen en dynamisch, grenzen vervaagen, de wereld wordt in communicatieve zin opener, de economie wordt multinationalaal, nieuwe vormen van migratie komen op gang. De hang naar gelijkberechtiging wordt krachtiger. Dit leidt ertoe dat de bevolking in culturele en mentale zin homogener wordt. In deze zin raakt de traditionele samenleving in ontbinding. In hoeverre kan de moderniserende samenleving nog multicultureel genoemd worden? Nu wordt het adjectief 'multicultureel' in het hedendaags debat vaak misleidend gebruikt, daar het veelal verwijst naar de multi-etnische samenstelling van de samenleving en de moeizame integratie of assimilatie van immigranten.

Los hiervan maakt de traditionele, naar binnen toe besloten samenleving echter plaats voor een met een opener karakter. Onder meer hierop reageert het opkomend populisme. Het verzet zich tegen te veel openheid en zoekt in reactie hierop 'herstel' van een besloten, nationale en traditionele eigenheid, een identiteit die op enigerlei wijze tot norm wordt verheven. Dit botst met een samenleving die in velerlei opzicht pluriform is, een samenstel van grote aantallen minderheden. Hierbij gaat het om beroepsgroepen, politieke profilering, opvattingen in brede zin en wat niet meer. De ruimte daarvoor is onmiskkenbaar gegroeid. Deze nieuwe vorm van pluriformiteit loopt door de traditionele opbouw heen.

Op de openheid, dynamiek en pluriformiteit van de samenleving is de afgelopen eeuwen intensief gereageerd. Velen zien hierin een bedreiging; alsof men erin verloren raakt. Het nieuwe populisme sluit hierop aan. Hoe verbondenheid en geborgenheid te hervinden, te herstellen? Wie zich in de nieuwe vrijheden vereenzaamd voelt, minder beschermd door een traditionele omgeving, onzeker door de dynamiek, is geneigd zich open te stellen voor iets dat compenseert. Waarom dus geen genormeerd, verenigd en homogeen 'wij'?

Om dit *wij* weven zich vervolgens begrippen als land, traditie, natie en volk. Zo wordt kwetsbare groepen het perspectief geboden van iets eigens en authentieks, een identiteit waarin men zich herkent. Maar let dan wel: een identiteit onder de dynamiek van de nieuwe, modernistische openheid. Men gaat dus wel mee in de moderniteit, maar zoekt tegelijkertijd compensatie voor de bedreigende implicaties daarvan.

Gesterkt door dit compenserend 'wij'-sentiment ontstaat echter een nieuw probleem. Het *wij* heeft namelijk een onderscheidend effect op vele anderen die daartoe niet behoren. Anderen waarmee men geconfronteerd wordt door de openheid en dynamiek van de samenleving. Anderen die anders zijn, in gedragingen, opvattingen en idealen. Zo krijgt dit *wij* een naar binnen gerichte beslotenheid, een waarmee het zich niet alleen onderscheidt van een 'zij', maar zich er ook tegen kan afzetten. Dit laatste doet zich voor als dit *wij* een normatieve lading krijgt en politiseert. Dit is kenmerkend voor het hedendaags populisme. Het zij herhaald, hierin doet zich iets vreemds voor, iets dat *paradoxaal* genoemd kan worden. Het zegt iets over interne spanningen die de moderniteit met zich meebrengt.

Het paradoxale is dat ontwikkelingen waarin vrijwel iedereen meegaat, dus de gerichtheid op een opener samenleving, ook tegenkrachten oproepen. Deze zoeken toch weer beslotenheid en verbondenheid. Dit paradoxale sentiment blijkt een verleidelijke werking uit te oefenen op grote delen van de bevolking. Men omarmt de geneugten van de modernisering, maar vlucht voor de gevolgen daarvan. Men gaat mee in de moderne, post-traditionele openheid van de samenleving, maar participeert niet echt in het nieuwe, pluriforme karakter daarvan. Waar dit spanningsvolle sentiment gepolitiseerd raakt, iets wat het populisme bevordert, zijn de gevolgen voor de *democratische* en rechtsstatelijke ordening groot. De democratische rechtsstaat beoogt immers een breed geschakeerd pluriforme samenleving rechtens te beschermen en in de bestuurlijke en politieke vertegenwoordiging te betrekken. Welke kracht krijgt het overwicht, openheid en pluriformiteit of homogeniteit en beslotenheid?

Hier moet even bij worden stilgestaan, omdat hier een essentieel kenmerk van het populisme aan de orde is, een kenmerk dat in het begrip zelf besloten ligt. Waarom het gaat, is hoe de opbouw van een samenleving te waarderen. Gaat het in essentie om een pluraliteit, een verscheidenheid, of richt het zelfbegrip zich veeleer op eenheid en homogeniteit? Twee concepten staan hier tegenover elkaar. Enerzijds een zelfbegrip dat onder het begrip *demos* valt, een